

Magyarországi társadalomkép 1990 után

A rendszerváltozást követően el-
telt negyedszázad lenyomata és egyben
összehasonlító vizsgálatokra ösztönző
tükröképe is ez a könyv, amellyel a tár-
sadalomtörténész szerző 2001-ben meg-
jelent, több kérdést nyitva hagyó műve¹
több ponton is annak folytatásaként, azt
kiegészítve válik teljessé előttünk. Visz-
szatekintése a több mint negyed század-
dal ezelőtt várt és a végül ténylegesen
meg-, vagy meg nem valósult társadalmi
folyamatok elemzésével nyújt objektív
képet a modernkori magyar társadalom
fejlődési irányait meghatározó erővona-
lak mentén. Tizenegy fejezetben feltárja
a politikai, gazdasági és társadalmi rend-
szerváltozás eredményeit, a demográfiai
mutatók negatív tendenciáit, részletesen
ismerteti és sajátos kategóriákat alkal-
mazva illusztrálja a hazai társadalmi
csoportok helyzetét, ezt megelőző kö-
tetére² utalva pedig a hétköznapok vi-
lágába is betekintést enged. A mintegy
30 ábra, közel ugyanennyi táblázat és
fotó a statisztika megfelelő szemlélte-
tése mellett olykor egy-egy sajátos élet-
helyzet, életkép mozaikdarabjait jeleníti
meg. A különböző tudományterületek
közötti kapcsolat fenntartására törekvő
szerzői interdiszciplinaritás az egyes
társadalomszemléletek számbavételére
is utal, azokból merítve a tárgyilagosság
jegyében használ adatokat, forrásokat,
felhasználható információkat. A közér-
tethetőség, a világosan követhető logikai
gondolatmenet és felépítettség, a kitekin-
tő és a korábbi periódusokra visszautaló
összevetések valamennyi fejezet átlát-

hatóságát biztosítják. Külön érdemnek
tekinthető, hogy az olvasó saját konklú-
zióit is alá tudja támasztani az általa átélt
időszak tekintetében, sőt saját helyét is
el tudja helyezni az „új” társadalom sze-
replői között. Mérlegre helyezheti a gaz-
dasági szerkezetváltozás „nyerteseit” és
„vesztéseit”, saját élethelyzetéből faka-
dó érvényesülési esélyeit, az országon
belüli területi különbségek mélyülését,
vagy éppen a jövedelmi viszonyok és a
fogyasztás alakulását.

A fogalmi keretek értelmezése szin-
tén folytonosságot mutat Valuch mű-
vei között. Miközben a sztálinista „két
osztály egy réteg” szemlélet már saját
korában sem állta meg a helyét, hason-
ló a helyzet a szakirodalom későbbi
munkáival. Fő problémaként jelentkezik
részben a politika, részben a társadalom-
tudományok berkein belüli vita, amely
megnehezíti, vagy akár eleve kizárja a
konszenzus lehetőségét olyan alapfogal-
mak tisztázása terén, mint a *rendszervál-
tozás / rendszerváltás / rendszerváltoz-
tatás*. A szerzőnek mind a nemzetközi,
mind a hazai kutatásokra, társadalomel-
méletekre való rálátása hatalmas biblio-
gráfiai háttéranyag ismeretét feltételezi,
amelyek rendszerezése nagy jelentőség-
gel bír a jelenkori viszonyok megismer-
tetéséhez. A változások *forradalomként*,
átmenetként, illetve *reformként* történő
megközelítésére az Oxfordi Egyetem
neves brit történésze, Timothy Garton
Ash által használt „refolúció” kifejezés
egyfajta konszenzusként értékelhető,
kiegészülve a forradalmi jelentőségű-

nek tartott átmenethez kötődő, Valuch immár történeti távlatot jelentő és visszautaló megállapításával, miszerint az 1989/1990 óta eltelt időszak új demokráciái „többé-kevésbé stabilnak és működőképességük bizonyultak” (32). Elméleti síkon e konszenzus lényege, hogy a sokrétű, egymással sokszor ellentétes elméletek a változások tényét, így a közép-kelet-európai országokban végbe ment átmenetet elismerik, azok történelmi jelentőségét nem vitatják.

A modernkori magyar társadalom időben és térben való elhelyezése a rendszerezés részét képezi. A demográfiai adatok egészen 2013 végéig, a legutolsó hazai népszámlálást is figyelembe véve térnek ki az élvszületések, illetve a halandóság kérdésére. Az alkalmazott módszertan kiemelése tudományos, mégis látványos módon használja a kvantitatív forrásokat, nemenkénti bontásban megrajzolva az ezredforduló előtti és utáni magyarországi korlát, az átalakuló családformákat és ezek összefüggéseiben a kedvezőtlen népesedési helyzetet. Igazán éles kontraszt azonban a térben mutatkozik: a területi egyenlőtlenségek, a szub- és reurbanizáció a belső migráció irányainak változását generálva a településállományban feltűnő új és sajátos polarizálódásra utalnak a városok és környezetük tekintetében, miközben a leszakadó régióknál vagyoni és etnikai alapú szegregáció erősödésére figyelmeztetnek. A falusi térségek nagy része 1990 után a strukturális hátrányokat halmozó „vesztes” települések közé került, beleértve ebbe főként sok északmagyarországi, vagy alföldi települést,

amely a piacosodó gazdaság szerkezetén és területi igényein belüli centrum-periféria ellentmondásait is hűen tükrözi. Ehhez kapcsolódó kitekintő rész a határon belüli és kívüli kisebbségek, nemzetiségek helyzetelemzése, kiemelve a zsidósággal és a roma etnikummal kapcsolatban korábban tabuként is kezelt kérdéseket. Utóbbiakra a szerző a kötet más fejezetében szintén kitér részletesen a szociális viszonyok, a jövedelem és a szegénység problémakörét ismertetve.

Valuch már az egyik előtanulmányában³ is kifejtette, hogy társadalmi rétegek térbeliségének lényeges elemeként a települések fejlődését meghatározó tényezőket, valamint a településpolitika alakulását nagyban befolyásolták az 1989/1990. évi események; például az 1990. március 25. és április 8. között megtartott választások, amelyek – többek között – ténylegesen megszüntették a tanácsrendszert, átadva a „helyet” az önkormányzatiságnak. „A helyi önkormányzatok létrejötte és tevékenysége önmagában is a központi hatalomtól való relatív függetlenedést jelentette. A vonatkozó jogszabályoknak megfelelően gazdasági önállóságuk alapját a helyi adók, a központi költségvetés által beszedett adók helyben maradó része és a pályázati formában megszerzhető központi források, támogatások jelentik.” Ezzel párhuzamosan a jelentőségüket veszített megyék hatalmi pozíciója és pénzelosztó funkciója eltűnni látszott (57-58.). A helyi önkormányzatok jelentőségének növekedését mutatja, hogy a falvak települési önállósága nőtt, autonomitása az első, 1990. évi

önkormányzati törvénnyel (1990. évi LXV. tv.) széles körűvé vált. Az első általános önkormányzati választásokat követően bár település-centrikus, nagy igazgatási önállósággal rendelkező, ugyanakkor – számos később jelentkező anomália közepette – széles felelősségre épülő rendszer alakult ki. A kialakított nagyfokú önállóság ellenére az elmúlt 25 év során folyamatosan visszaszorult az önkormányzatok mozgásteré, a helyi közszolgáltatások biztosítása egyre nagyobb erőfeszítéseket igényelt, a finanszírozás pedig elnehezült.⁴ Habár a települési önkormányzatok által a helyi lakosság részére nyújtott közszolgáltatások biztosítása, illetve az önkormányzati feladatok ellátása területén 1990 óta történtek ugyan változások, a legfontosabb feladatok alapvetően – de nem maradéktalanul – továbbra is változatlanul önkormányzati hatáskörben maradtak. Átfogó megújításra a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény 2011. december 28-i kihirdetésével került sor.

A társadalom szerkezetének vizsgálatánál Valuch többdimenziós megközelítéssel próbálja megragadni a nagymértékű és csak idővel konszolidálódott „újratagolódást.” A hagyományosnak mondható rétegelemzések során az elitek (politikai, gazdasági és kulturális elitek), a köztes szinten elhelyezkedő „jómódúak” (nagyvállalatok vezetői, tulajdonosai, vezető tisztségviselők), a középosztály (középrétegek, közép- és kisvállalkozók, egyes értelmiségiek, magasabb bérkategóriájú szakmunkások) mellett az alsó társadalom elemeit, így a vidéki szegények és

marginalizálódott csoportok helyzetét vizsgálja. Kovách Imre szóhasználatával élve, a falusi underclass jelentős hányadát a romák teszik ki, akik egyre kevesebb eséllyel próbálkoz(hat)nak munkajövedelmük és járulékaik legális kiegészítésével. A tér további lehúzó erő számukra: a differenciálódás következtében, nem kis strukturális hátránnyal küzdő vidéki szociális gettók és a mélyszegénységet tükröző falusi underclass lakóhelyei sokszor a kitörési stratégiáknak és törekvéseknek szabnak gátat.⁵ A rétegelemzés történeti előzményei Valuch korábbi, a 20. század második felét bemutató társadalomtörténeti könyvében már felvázolásra kerültek, azonban – összehasonlításképpen – a Kádár-korszak utolsó harmadának több lényeges sajátossága közvetlen előzményként (ilyen például a kisvállalkozói réteg kialakulása, illetve a gazdaságra épülő, az önállóság és a pénz által determinált polgárosodás) említésre kerül. A szerző által dimenziók szintjén tárgyalt társadalmi szerkezetváltozás és tagolódás összegzését az egyik legfontosabb részként kezelhetjük, hiszen a későbbi fejezetek szemléletét is kellően kifejezi. Az iskolázottság és tudás, a foglalkoztatottság és gazdasági aktivitás, a jövedelem, valamint a társadalmi mobilitás és rétegződés a különböző életkörülmények, életstílusok jellegzetességeire is rávilágítanak.

A társadalom vertikális vizsgálata mellett a horizontális megközelítés sem marad el. A nemzetiségi viszonyok mellett a vallás – vallásosság – felekezeti hovatartozás a sokszínűségen (2011-ben 286 féle vallás volt jelen az országban) túl annak életkorcsoportok szerinti és ne-

menkénti bontására is kitér. Nem marad el a társadalom és politika kapcsolatának elemzése sem, melynek – a modern kori demokráciákra nézve – talán legkeserűbb konklúziója a kollektív cselekvés felé mutató szándék és az öntudatosság hiánya (172.), a „valódi polgár” (citoyen) nélküliség⁶; Laki László megfogalmazását idézve: a „roncstársadalom” mindennapjaiban leginkább a megélhetésért folytatott küzdelem az individuális és nem a közösségi értékeket preferálja az egyének életében. Mentalitástörténeti síkon a kötet 9. fejezete utal arra, hogy a közgondolkodás vizsgálatánál jelenkorunk politikai világával és politikai kultúrájával szemben sokszor annak merev elutasítása és a bizalmatlanság érzése bontakozik ki, miközben a nyugat-európai trendektől eltérő, azoktól zártabb, korántsem annyira befogadó értékrendszer jellemzi az egyes társadalmi csoportokat. Történeti távlatokban ugyanakkor a mai napig a nosztalgia és már-már a jóléti társadalom erejével hat sokakban a Kádárkorszak megítélése. A szerkezetváltással azonban hamar világossá vált, hogy nincs biztosíték a munkahely megtartására, sem a mélyszegénységből való visszamelkedésre, az ezzel kapcsolatos hamis illúziók kergetése inkább váltott ki érezhető csalódottságot.

A mai magyar társadalom leginkább valós és életszerű pillanatképei tűnnek fel az utolsó előtti 10. fejezetben, amely a szociálpolitika, a devianciák, a bűnözés és a szegénység kérdéskörét járja körül. Ismét említést kap az individualizálódás folyamatának előtérbe kerülése, amelyet a szerző a társadalmi szolidaritás és in-

tegrálódás gyengeségével is összefüggésbe hoz. A társadalom peremére kerültek körében egyre fiatalabb korcsoportokkal találkozhatunk 1990 után, a statisztikai adatok pedig folyamatosan romló, jellegét tekintve ugyanakkor változó szegénységi mutatókra figyelmeztetnek. A hétköznapi életben tapasztalható periferizálódás nyomán az amerikai antropológus James Ferguson (Stanford University, USA) által megfigyelt - részben Bartha Eszter kelet-európai kutatásaival is alátámasztott -, a nyugati országok „utolérhető fejlődésébe”⁷ vetett hit eltűnni látszik. Valuch oldalakon keresztül részletezi a mai Magyarország szembeütő valós társadalmi problémáit: a kedvezőtlen foglalkoztatási helyzetet, a nettó keresetek gyorsuló értékvesztését, az alacsony értékű szociális juttatások rendszerét, a munkaerőpiac szegmentálódását, a helyzetet tovább súlyosbító új pénzügyi és gazdasági válság halmozódó negatív hatásait, a nyomor, a hajléktalanná válás és a társadalmi devianciák összetettségét, egymással való összefüggéseit, alátámasztva mindezeket az EUROSTAT felmérésével, amely 2014-ben a lakosság 33%-át a szegénységi küszöb alatti jövedelmi kategóriába sorolta (213.). A kötet külön érdeme, hogy a 2009 után általánossá váló recesszió kedvezőtlen következményeit – köztük főként a munkanélküliség problémáját - országrészekre tagolva is tárgyalja és adatolja a rendelkezésre álló statisztika alapján.

A kötet záró fejezete a mindennapok világát a fogyasztást és a lakáshelyzetet tárgyalja. Az életviteli szokások változását több statisztikai forrást (például

a 2005. évi mikrocenzust, továbbá időmérleg-felvételt, táplálkozási vizsgálatokat, étkezésszokás-felméréseket) felhasználva ábrázolja a szerző. A fogyasztásbeli különbségek vizsgálatából kiderül, hogy a két szélsőséges társadalmi kategória, az alulfogyasztó mélyszegény, illetve a magának luxust megengedni képes vagyonos rétegek körüli és közötti társadalmi verseny már a szocialista korban is létezett, de 1990 után egy sokkal szélesebb szakadékot teremtett. Meghatározó módon utal erre többek között a státuszjelző fogyasztás erősödése (249), a lakásállomány felszereltsége (262), illetve az infokommunikációs kultúra terjedése (271). A fenti tényezők közvetlen környezetünkben az újonnan kialakult középosztály és más jómódú társadalmi csoportok „önreprezentációs” eszközeivé váltak, miközben szinte áthidalhatatlanul nagy távolságokat teremtettek az alsó és felső rétegek között. Ennek igazolásaképpen kiemelhető, hogy a magyarországi lakáshelyzet terén bár a komfortszint fokozatos emelkedése egyfajta társadalmi kiegyenlítődésre utal, a lakáskörülmények azonban – éles kontrasztként - sokkal inkább erősödő polarizációra (pl. luxus lakóparkok, illetve szoba-konyhás szükséglakások).

A jelenkori magyar társadalom vizsgálata ma inkább szociológiai kérdéseket vet fel. Valuch Tibor szerzői érdeme, hogy nagy összefoglaló munkáit „alulról” megközelítő szemléletmód, a hatalmas forrásanyag mellett a regionális és helyi viszonyok tanulmányozását sem nélkülöző utánajárás, a jól felismert és összehasonlításra alkalmas társadal-

mi különbségek feltárása, a statisztika helyén kezelése és a közérthetőséget, szemléltetést célzó ábrázolásmódjának megfelelő kiválasztása, valamint a szélesebb értelemben vett olvasóközönséghez való retorika és szólásmód jellemzi. A zárszó ebben az esetben hiányzik, miképp a rendszerváltozással megkezdődött, s számos ponton párhuzamosan fejlődő gazdasági és társadalmi folyamatok sem tekinthetők lezártak. Több szemléletmód számbavétele, saját értékítéletünk kialakítása és egyfajta sajátos figyelemkeltés – e szándék és az ezekből nyert objektivitás mögött áll „csupán” a szerző, akinek munkáját mind a tanulás, mind az egyéb célú ismeretszerzés tekintetében érdemes kézbe venni.

(*Valuch Tibor: A jelenkori magyar társadalom.* A mai Magyarország sorozat 2. Osiris Kiadó, Budapest, 2015. 300 oldal)

ALABÁN PÉTER

Jegyzetek

1. Valuch Tibor, 2001
2. Valuch Tibor, 2013
3. Valuch Tibor, 2014: 114-115.
4. Szabó Lajos, 2012: 5.
5. Kovách Imre, 2013: 47-48.
6. Kern Tamás–Szabó Andrea, 2011: 49.
7. Vö. Bartha Eszter, 2015

Irodalom

Bartha Eszter 2015: A rendszerváltástól a struktúraváltásig. In: socio.hu (5.) 3. 253. http://www.socio.hu/uploads/files/2015_3/bartha.pdf - utolsó letöltés: 2016. március 13.

Kern Tamás – Szabó Andrea: A politikai közéleti részvétel alakulása, 2006–2010. In: Tardos Róbert - Enyedi Zsolt - Szabó Andrea (szerk.): Részvétel, képviselet, politikai változás. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest, 2011, 49.

Kovács Imre 2013: A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet), Argumentum Kiadó, Budapest, 47-48.

Szabó Lajos 2012: Törvények a helyi önkormányzatokról - Összevetés 1990, 2011. In: Kodifikáció és közigazgatás (1.) 1. 5-41.

Valuch Tibor 2001: Magyarország társadalmi története a XX. század második felében. Osiris Kiadó, Budapest

Valuch Tibor 2013: Magyar hétköznapok - Fejezetek a mindennapi élet történetéből Magyarországon a második világháborútól napjainkig. Napvilág Kiadó, Budapest

Valuch Tibor 2014: A rendszerváltás hatásai a magyar társadalom térbeliségére. In: Metszetek (3.) 2. 114-115. http://metszetek.unideb.hu/files/201402_08_valuch_tibor.pdf - utolsó letöltés: 2016. július 22.

77 ➤

Tudom, hogy a könyvtárosok rémálma vagyunk, hiszen nem mindig sikerült az összes évszakban kiadnunk a lapot, így előfordult az, hogy az ősz után rögtön tavasz következett. Egy ideje, már azt is ráírtuk a címlapra, hogy hányadik alkalommal jelenik meg a folyóirat, de egy alkalommal ezt is sikerült elszúrunk. Öröndetes az, hogy az utóbbi néhány szám a Magyar Regionális Tudományos Társaság honlapjára is felkerült, így a nagyközönség is hozzájutott a legújabb cikkekhez. Ezen a nyáron, még az Élet és Irodalom olvasói is értesülhettek arról, hogy létezik a Comitatus Önkormányzati Szemle, hiszen a visszhang rovatban a geopolitikáról folytatott vitában, többször is leírtuk a nevét.

Először 2002-ben különszámként jelentettük meg a Repertóriumot, majd később ezt a rendes számok keretein belül folytattuk is. Újból átlapozva, ismét rácsodálkozhatunk arra, hogy milyen gazdag és széleskörű tematikával, milyen érdekes és színvonalas írások jelentek meg lapunkban. Jó néhány cikket és tanulmányt ma is bátran elővehetünk, és mintaként odaadhatunk egy mai kutatási feladathoz az egyetemi hallgatónak.

Sok érdekes szereplőről írhatnék még, így például arról, hogy hogyan került a szerkesztőség állományába, az ifjú Navracsics Tibor, de ettől most eltekintek. Ideje felhagyni a nosztalgikus visszatekintéssel, hiszen új feladatok várnak ránk, mivel egy ilyen bejáratott és bizonyos rangot is szerző folyóiratnak, a továbbiakban is fenn kell maradnia.

AGG ZOLTÁN